

Juryrapport

Het gaat goed met de Franstalige literatuur. Dat is tenminste de indruk die je krijgt als je in Frankrijk een beetje om je heen kijkt: het aanbod is onverminderd groot, de kleine boekhandels doen het vrij goed, op school wordt literatuur onderwezen, in de trein wordt gelezen, kortom het boek is en blijft een belangrijke cultuurdrager in wat de criticus Pierre Lepape ooit 'le pays de la littérature' noemde – Luilletterland zeg maar. Ook de harde cijfers stemmen optimistisch. Weliswaar worden er ook in Frankrijk minder boeken verkocht en gelezen dan voor de tijd van alle elektronische hulpmiddelen die onze levens inmiddels voor een kleiner of groter deel bepalen, en ook de economische crisis van 2012 en de recente coronacrisis hebben duidelijk hun sporen nagelaten, maar toch is er van een rampzalige afname geen sprake. En de Fransen schrijven, misschien wel meer dan ooit – zoveel zelfs dat de belangrijkste uitgeverij, Gallimard, een manuscriptenstop moest instellen.

Ook in ons taalgebied lijkt het op het eerste gezicht goed, of in elk geval niet slecht te gaan met de Franstalige literatuur. In de tweede helft van de vorige eeuw vond er een halvering van het aandeel vertalingen uit het Frans plaats, vooral te wijten aan het explosief gestegen aandeel vertalingen uit het Engels, maar inmiddels is het aandeel al jaren vrij stabiel, zoals blijkt uit de cijfers van de *Vertaalpleidooien* die in 2008 en 2019 zijn verschenen: ongeveer 6,5% van alle in het Nederlands vertaalde boeken in het literair-culturele domein is uit het Frans vertaald, wat neerkomt op zo'n 160 titels per jaar. Sommige Franstalige schrijvers zijn ronduit succesvol op de Nederlandstalige markt, denk met name aan Michel Houellebecq, Laurent Binet en Édouard Louis. Veel grote klassieken zijn vertaald, er verschijnen dankzij kleinere uitgeverijen als Vleugels en Octavo veel interessante vertalingen van boeken die niet tot de canon behoren, kortom de Franstalige literatuur lijkt vrij goed ontsloten te zijn voor de geïnteresseerde Nederlandse en Vlaamse lezer.

Toch vertellen de cijfers niet het hele verhaal. Het feit dat het aandeel vertalingen uit het Engels al jaren vrij stabiel op zo'n twee derde van de totale vertaalproductie ligt, maakt dat feit er niet minder schrikbarend om: uit een wereldtaal als het Spaans, bijvoorbeeld, worden jaarlijks maar zo'n 45 literair-culturele boeken in het Nederlands vertaald, en ook de 160 vertalingen uit het Frans kunnen onmogelijk representatief zijn voor een levende Franstalige literatuur die behalve Frankrijk en een deel van België en Zwitserland ook Franstalig Afrika, Québec en de Antillen omvat. De experimentelere Franse literatuur is nooit echt goed in ons taalgebied doorgedrongen (onze uitgevers zien er geen publiek voor), Frans toneel wordt maar zeer mondjesmaat uitgevoerd (de wereldster Yasmina Reza is bij het Nederlandse toneelpubliek vrijwel onbekend), van de ongekende rijkdom van de Franse literaire strip zien we alleen het topje van de ijsberg, en vooral op het punt van de geografische en etnische diversiteit is de vertaalproductie uit het Frans de laatste jaren ronduit teleurstellend: de veelgeprezen Berberbibliotheek is ter ziele (hoewel uitgeverij Jurgen Maas recentelijk nog een roman van Ahmed Bouanani heeft uitgegeven, vertaald door Hester Tollenaar), uitgeverij De Geus met haar van oudsher op diversiteit gerichte fonds lijkt niet meer zo geïnteresseerd in de francophonie buiten

Frankrijk, kleine uitgeverijen wagen zich meestal niet aan onbekende schrijvers met exotische namen en het aantal vertalingen van Franstalige auteurs buiten Frankrijk was in de periode die de jury heeft bekeken (2018-2020) dan ook gering: naast genoemde Bouanani vinden we de Congolees In Koli Jean Bofane, de Guadeloupe Maryse Condé, de Marokkaanse Leïla Slimani, de Algerijn Kamel Daoud, de Comorees Ali Zamir, de Franse Senegalees David Diop en dat was het wel zo ongeveer, als we de uitgeweken Egyptenaar Albert Cossery niet meetellen.

Ook de verhouding tussen het aantal vertaalde mannen en vrouwen ligt behoorlijk scheef: mannen hebben zo'n 2,5 keer zoveel kans als vrouwen om in het Nederlands te worden vertaald, zo blijkt uit de lange, misschien wel bijna uitputtende lijst vertalingen uit het Frans die de KB in Den Haag zo vriendelijk is geweest voor ons op te stellen aan de hand van onze vrij brede selectiecriteria (waaronder ook non-fictie en strips vielen). Daar staat tegenover dat vrouwelijke vertalers bij ons nog altijd ruim in de meerderheid zijn en gemiddeld ook een grotere productie hebben. De Jaffé-jury, bestaande uit Marijke Arijs, Martin de Haan, Jeanette den Toonder en mijzelf, hoopt vurig dat die scheve verhoudingen in de toekomst zullen worden rechtgetrokken.

Conform het juryreglement stond bij de beoordeling de vertaalkwaliteit voorop, die we hebben afgemeten aan criteria als inventiviteit, lef en accuratesse. Accuratesse, omdat de vertaler nu eenmaal geen schrijver is, maar een tekst uit een andere taal zo goed mogelijk moet proberen 'over te doen' met de middelen die de doeltaal biedt. Lef en inventiviteit, omdat de vertaler tegelijk ook wél een schrijver is, die nieuwe uitdrukkingvormen moet zoeken voor iets wat in de doeltaal nog nooit geschreven is. Het is de paradox van het literair vertalen: je kunt alleen dicht bij de brontekst uitkomen door er eerst afstand van te nemen.

Die paradoxale kunst van het *reculer pour mieux sauter* verstaat Marthe Elzinga, die haar vertalingen tot nog toe voornamelijk publiceerde onder de naam Maarten Elzinga (soms ook als Margreet Zaling), als geen ander. De jury was bijzonder onder de indruk van haar durf en creativiteit. De vertaalster levert een constant hoge kwaliteit, deinst niet terug voor het moeilijkere werk, durft risico's te nemen en gaat daarbij nooit onderuit. Van haar werk uit het bekeken tijdvak 2018-2020 is met name haar vertaling van *La Grande Beuverie* van de Franse surrealist, dadaïst en patafysicus René Daumal (1908-1944) zonder meer virtuoos te noemen. Deze meesterlijke psychedelische satire, de enige prozatekst die tijdens het korte leven van de auteur het licht zag, aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog, is een 'onvertaalbaar want onbegrijpelijk boek', schrijft Elzinga in haar nawoord bij de vertaling, die onder de titel *Het drinkgelag – een trilogie van de dorst* verscheen bij uitgeverij Vleugels. Aanvankelijk kreeg de vertaalster het gevoel elke grip op de tekst te verliezen, ze raakte in dit literaire labyrint volledig de weg kwijt, werd door wanhoop overmand en riskeerde zelfs een drankverslaving, passend bij de titel, maar uiteindelijk lukte het haar de ingewikkelde compositie klein te krijgen. Haar vertaling van deze aartsmoeilijke tekst is vlekkeloos, buitengewoon inventief en elegant bovendien.

Marthe Elzinga heeft een bijzondere vertaalloopbaan achter zich. Ze debuteerde als Margreet Zaling in 1993 (nog altijd volgens de KB-catalogus) met een monografie over Felix Mendelssohn Bartholdy – vertaald uit het Duits – en leek zich vervolgens te gaan specialiseren in het Engels, met een reeks vertalingen van o.a. William Styron, Scott Bradfield, Tim O’Brien en vooral de Australische dichter Les Murray – van wie ze in 2013 opnieuw een indrukwekkende bloemlezing zou uitbrengen. Maar ook het Frans trok haar kennelijk, want in 1999 verschenen de twee lange prozagedichten *De kentaur* en *De bacchante* van Maurice de Guérin en in 2000 de *Stèles* van Victor Segalen, een schrijver (‘de Franse Slauerhoff’) die Elzinga bijzonder dierbaar is en van wie ze later samen met sinoloog Mark Leenhouts ook een *Privé-Domein* met brieven uitbracht.

In de tussentijd was in 1998 ook haar eerste vertaling verschenen van een discrete auteur die in 2014 de Nobelprijs zou krijgen: Patrick Modiano. Na *Dora Bruder* volgden *Kleine Bijou* (2002), *Nachtelijk ongeval* (2004), *In het café van de verloren jeugd* (2008), *De horizon* (2011), *Het gras van de nacht* (2013), *Om niet te verdwalen* (2015), *Slapende herinneringen* (2018), *Blue Aloha* (2018) en *Onzichtbare inkt* (2020). Een vertaler kan geen eigendomsrecht op een schrijver doen gelden, en eigenlijk is het jammer dat er om auteursrechtelijke en verkooptechnische redenen van de meeste boeken maar één uitvoering per doeltaal verschijnt, in tegenstelling tot bijvoorbeeld gecomponeerde muziek. Maar het hebben van een vaste vertaler is voor een schrijver wel degelijk een heel groot voordeel, als die vertaler zo goed is als Marthe Elzinga: niet alleen kent die vertaler het hele oeuvre van de schrijver op haar duimpje (Elzinga moet inmiddels jaren van haar leven in de boeken van Modiano hebben gewoond), ze zorgt ook voor een herkenbare stijl en toon.

Elzinga weet de verstilde zinnen, de suggestieve stijl en de dromerige sfeer van de Franse Nobelprijswinnaar perfect weer te geven, hanteert consequent hetzelfde register en heeft oog voor de melodie en het ritme van de tekst. Dat is niet evident, want de eenvoud van Modiano, een specialist in omtrekkende bewegingen, is bedrieglijk. Elzinga is trefzeker in woordkeus en formuleringen, heeft een groot respect voor stijlfiguren, hanteert een breed spectrum aan registers en beschikt waar nodig over een bijzonder rijke woordenschat. Ze voelt de minimalistische schoonheid van Modiano’s *petite musique* uitstekend aan, laat inhoud en vorm met elkaar resoneren en neuriet de tekst feilloos na, zodat die in het Nederlands net zo welluidend klinkt als in de brontaal. Het is dan ook met zeer groot genoegen dat de jury van de Dr Elly Jafféprijs de negende editie van de prijs unaniem toekent aan Marthe Elzinga.

De jury:

Marijke Arijs, vertaler en recensent

Martin de Haan, literair vertaler en winnaar van de prijs in 2019

Bregje Hofstede (voorzitter), schrijver

Jeanette den Toonder, Universitair Docent / Directeur Centrum voor Canadese Studies